

о. ІВАН ЛЕБЕДОВИЧ

БІРЧАНЩИНА

СТРАДАЛЬНА ЗЕМЛЯ

ФИЛАДЕЛФІЯ, ПА.

1964

о. ІВАН ЛЕБЕДОВИЧ

БІРЧАНЩИНА

СТРАДАЛЬНА ЗЕМЛЯ

(Відбитка з щоденника „Америка“)

Ф И Л А Д Е Л Ф І Я, П А.

1964

До найбільше страдальних земель, в часі другої світової війни, належить Бірча з околицею. Чашу страждань має вона випити до дна, бо, як доходять до нас поголоски, мають Поляки зруйнувати в Бірчі новозбудовану величаву, візантійського стилю церкву, щоб в цей спосіб затирати сліди українського поселення. Як довголітній — через 22 роки — парох Бірчі із прилученими до неї селами, хочу подати деякі вістки про цей терен.

Приблизно на половині шляху, що веде з Перемишля до Сянока — сімдесять кілометрів — лежить містечко Бірча. В давнину, за українських княжих часів, звалась вона Новобрід. Народ звав це містечко Бірче, а прикметник від нього „бірецький“. Вже під теперішньою назвою, і вже як містечко, згадується Бірча часто в першій половині 15-го століття. Власниками її були тоді дві родини впливового та багато роду Борецьких або Бірецьких гербу Гоздава. До них належали всі поблизькі села. Двох із роду Борецьких були перемиськими владиками — Єпископ Атанасій (1445-1467) і Єпископ Йона (1467-1493). Останній, який одержав за свої військові заслуги гідність єпископа, боровся проти польської шляхти, яка вмішувалася в церковні справи. Та найвидатнішим був, з роду Борецьких, Іван, відомий в історії як київський православний митрополит Йов. Народився він около 1560 року. Від 1604 р. був ректором Братської школи у Львові, від 1615 р. ректором Богоявленської школи в Києві, а від 1618 року ігуменом київського Михайлівського монастиря. В 1620 році висвятив його єрусалимський патріярх на митрополита. На тому становищі вславився він як оборонець православної ієрархії перед польським беззаконням. Був він меценатом науки і дорадником гетьмана Петра Конашевича Сагайдачного (1616-1622). В 1628-29 рр. робив заходи для замирення між пра-

вославною і українською католицькою Церквами. Не міг однак приєднати для своїх намірів козаків. Помер 1631 р.

В другій половині 17-го сторіччя все майно Борецьких перейшло на власність Брамінських, а в 18-му столітті Блонських і Вітських, в 19 стол. Гумницьких, а в половині 20-го стол. дістались спольщеному родові Ковальських, гербу Габданк. Останнім з них був емеритований генерал гусарів, Станислав Ковальський, свояк Федоровичів, українських властителів більшої посілости Вікна, нежонатий, помер в другій половині жовтня 1908 р. Перед смертю записав він весь свій маєток — п'ять дворів — синові свого візника, Українця, Миколи Кацюби з Волі Коренецької, Станиславові Кацюба-Ковальському, якого адоптував і якого охрещено в костелі.

Найбільший розвиток Бірчі припадає на часи Борецьких. Два рази була вона знищена і відбудована. В 1526 р. під час великої пожежі згоріли майже всі забудовання, як також церква і костел. В першій половині 16-го стол. зруйнували Бірчу Татари. В пізніших віках Бірча зовсім занепадала. Якийсь час 1867-1876 була осідком повітових урядів та староства. Та коли проведено залізничний шлях — Перемисьль-Хирів-Доброміль, староство перенеслось до Добромиля. Бірча славилась великими ярмарками, куди за австрійських часів приїжджали купці з Відня і Будапешту на закуп волів, кілька разів до року. Околиця лісиста, багата в дичину, лісові овочі та гриби. Терен підгірський. Через Бірчу перепливає річка Ступниця.

Бірча і околиця є бідні на історичні пам'ятки, бо місцеві церкви й інші будови, звичайно дерев'яні, нищив огонь, або час. В половині 19-го століття побудували власники більшої посілости в Бірчі досить гарну палату-мешкальний дім, в неоготицькому стилі, що його згодом знищено.

Бірча, передше Новобрід, була чисто українською оселею. Щойно в початках 16-го століття появилися в ній латинники різного походження, а в 17-му столітті — Жиди. Однак до кінця 18-го століття Українці творили подавляючу більшість. Після сто років ситуація змінилася так, що з кінцем минулого сторіччя Бірча мала вже около 600 Жидів, 400 Українців і майже стільки ж латинників. Села однак були переважно українські. За часів панування Польщі си-

туація в самій Бірчі змінилась на ще гірше. Жидівське населення зросло до 1,300 душ, латинників було до 600, а Українців 372. Села, хоч латинізаційний напір був сильний, особливо зі сторони панських дворів, так сильно не піддавались. Українське населення творило подавляючу більшість.

До Бірчанського Деканату належали такі парохії: Березка — парох і містодекан о. Олексій Білик, Українців 2,381, латинників 1,713, костел в Сівчані приналежний до латинської парохії в Бірчі; парохія Бірча — парох і декан о. Іван Лебедович, Українців 3,067, латинників 2,179, Жидів около 1,300, латинська парохія; Брижава, самостійне со-трудництво — о. Дмитро Савка, Українців 1,212, латинників 97, Жидів 21, євангеліків 61; Войткова — парох о. Петро Галаян, Українців 1,886, латинників біля 1,000, латинська парохія в Новосільцях Козіцьких, Жидів 214, баптистів 32; Грозьова, — завідатель о. Євген Модрицький, Українців 1,130, латинників 210 (костел), Жидів 76; Ісканя — парох о. Михайло Гук, Українців 1,364, латинників 512, Жидів 60; Крещів — парох о. Микола Добрянський, Українців 2,338, латинників 775, Жидів 46; Лімна — парох о. Павло Гамівка, Українців 1,666, латинників 124, Жидів 61; Липа — парох о. Людвик Гасько, Українців 2,490, латинників 236, Жидів 29, євангеліків 12; Лішава Горішна — парох о. Ігнатій Федеркевич, Українців 2,228, латинників 1,348, латинська парохія в Лішаві Долішній; Пяткова Руська — парох о. Василь Шевчук, Українців 2,430, латинників 210, Жидів 142; Тростянець — парох о. Роман Дрималик, Українців 2,132, латинників 231, Жидів 89; Явірник Руський — парох о. Михайло Волошин, Українців 2,235, латинників 1,068, латинська парохія в Борівниці, Жидів 154, баптистів 35. Разом Українців — 26,579.

До округи Бірча належала ще парохія Трійця, хоч приналежна до іншого деканату, Українці 2,619, латинників 43, Жидів 34, парох о. Іван Чолач, мешкав в Ямній Долішній. (Дані взяті з Шематизму Перемиської Епархії з 1938-39).

В парохії Трійця через тридцять літ парохом був о. Балко. В церкві знаходився ясно-зеленої краски фелон, на якому був нашитий хрест сріблом з тканого шляхетського пояса, який мав музейну вартість. В Трійці була де-

ревяна церква, що начисляла около дві сотки літ. В Ямній Долішній побудував о. Балко нову церкву та мурований парохіяльний дім. Біля церкви закупив площу, на якій побудовано дерев'яний кооперативний дім. Кооперативу провадив син о. Балка, Теофіль. Кооператива розвивалася дуже гарно і належала до одної з найкращих кооператив. За кілька літ побудовано біля кооперативу мурований Народний Дім, в якому примістилася читальня т-ва „Просвіта“ та станиця молочарні. В Народньому Домі була саля на збори і імпрези.

Культурно-освітній стан Бірчанщини до часу I. світової війни

До часу I. світової війни, за австрійських часів, ціла Бірчанщина належала до найбільше занедбаних околиць українського поселення в Галичині. Була вона доменою москвофільства. По селах збагачувались корчмарі Жиди, які розживались на темному і розп'яченому організмі українського селянина. В цілій судовій бірчанській окрузі не було ніодної читальні т-ва „Просвіта“, не говорячи вже про інші культурно-освітні і господарські товариства. Існували щоправда три читальні ім. Качковського, в Бірчі, Ліпії та Явірнику Руськім, але вони були майже не чинні. Деякі проблеми національного пробудження Бірчанщини позначились під час парламентарних виборів у 1907 році. Тоді український кандидат на посла, директор української гімназії в Перемишлі Григорій Цеглинський, здобув там значне число голосів. Діяли вже тоді деякі свідомі і активніші одиниці — дуже рухливий сотрудник в Бірчі о. Антін Савчин, 1907-1908, Дмитро Осадчук, скарбовий урядовець в Бірчі, Степан Дмитрів, званий „Липський“ з Рудавки, селянин Степан Бак, вїт з Явірника Руського, Струс, вїт з Пяткови Руської, Михайло Мельник, вїт з Березки, якого на донесення Жида-корчмаря в 1914 р. австрійські жандарми повісили, Дмитро Федьків, селянин з Волі Корінецької, Микола Тиравський з Брижави, селянин, Семен Гулик з Малави й інші. В 1913 році за почином о. Теодора Савойки, пароха в Селисках, над Сяном, коло Динова, основано в Бірчі позичкову касу. За зложені уділи закуплено бухгалтерійні книги та вертгаймівську касу у Відні. Та тяжко

було роздобути приміщення для каси, бо Жиди і Поляки змовились, щоб до неї не допустити і не винаймали кімнати на приміщення. Остаточено знайдено урядовця, студента Гарасимюка з Бабча, коло Косова. По кількох місяцях його покличали до війська на вправи, з яких він вже не вернувся, бо почалася перша світова війна. Щоб застрашити і вбити всяку відвагу до організованого життя, австрійська адміністраційна влада, якою були переважно Поляки, виарештувала з початком I-ої світової війни майже поголовно українських священників і свідомих селян та інтелігентів. Містечко Бірча залишилось без українського священника. Старенького пароха о. Ігнатія Гвоздовича і його сотрудника о. Василя Ціховляса арештовано і вивезено до концентраційного табору в Талергофі. В часі їх відсутности економічні будинки парохії знищено, деякі порозбирано, а в мешканні мадярські війська приміщували свої коні.

Переломовими хвилинами зросту національної свідомости і економічного відродження для Бірчі і цілої околиці стають часи по першій світовій війні. Душпастирями майже всіх парохій стають молоді, свідомі і справді ідейні священники. В самій Бірчі осідає адвокат д-р Михайло Ільницький, якого Поляки, як суддю, хотіли перенести на корінні польські землі, до суду. Він зрезигнував зі становища судді, а перенісся на адвокатуру і осів у Бірчі. По смерті пароха Бірчі о. Ігнатія Гвоздовича, адміністратором парохії на короткий час став о. Олександр Гайдукевич. В тому часі засновано в Бірчі читальню т-ва „Просвіта“ і вона примістилась таки в помешканні пароха. З днем 15. травня 1922 р. обняв я, як парох, парохію містечка Бірча. Застав я її в оплаканому стані. Стара, дерев'яна церква хилилася до упадку. Крізь стіни прозирало світло, а в зимі, в будні, під час морозів, було так зимно, що вино в чаші треба було кілька разів розморожувати, бо замерзало. Парохіяльні будинки були знищені. Коли ж вдалося мені їх поправити, то перші вистави читальні відбувались в stodolі, при нафтовому світлі. Кожна така вистава приносила для пароха багато журби, бо треба було сторожити, щоб хтось злобний не підкинув вогню і не підпалив stodoli, в якій находилася солома. Так починалися перші кроки національного і релігійного відродження в самій Бірчі.

При згідливій співпраці проводу в Бірчі та дооколичного духовенства ґрунтувало читальні по селах так, що в 1935 році для читалень закладено Філію Т-ва „Просвіта“ на судову бірчанську округу, яка влаштувала 8-го грудня 1935 р. перші окружні просвітянські збори з академією. В мистецькій частині виступили три хори: бірчанський під проводом Антона Стащука, судового урядовця; з Явірника Руського під проводом о. Івана Філяса і з Липи, під проводом дяка Мирона Голови. Доповідь мав дуже рухливий адвокатський конципієнт мгр. Роман Гуглевич. В два тижні пізніше відбулась 24-го грудня 1935 р. просвітянська нарада при співучасті сотні делегатів з 17-ти сіл. І академія і нарада були вже у власному, збудованому Народньому Домі в Бірчі. В Народньому Домі була гарна саля на вистави і на більші зібрання. Будову Народнього Дому виконав довголітній (понад 30 літ) бурмістр міста Бірча, Іван Ломінський, що був дуже добрим і солідним будівничим. У Народньому Домі пізніше найшли приміщення релігійні і культурно-освітні товариства.

Головою Філії т-ва „Просвіта“ був вибраний адвокат д-р Михайло Ільницький, який проводив і будовою Народнього Дому, і також займався культурно-освітньою працею в окрузі, а заступником голови — о. Іван Лебедович, парох, який вистарався про дозвіл, що під будову Народнього Дому відступлено площу з парохіяльного поля. В часі просвітянської наради основано в околиці Бірчі дев'ять читалень, а по нараді повстало знову десять читалень т-ва „Просвіта“. В короткому часі в усіх майже селах основано читальні т-ва „Просвіта“, а що найважливіше, при читальнях побудовано Народні Доми. Такий вислід можливий був при гармонійній співпраці священиків по селах, які майже всюди відступали радо площі з парохіяльних посіlostей під будову Народніх Домів. При зрості читалень, філія була змушена прийняти окремого урядовця, який полагався біжучі справи, переводив провірку діловодства читалень та виголюшував реферати. Останнім, дуже активним, особливо в організації молоді, був п. Кривешко, що живе в Австралії.

Та не тільки просвітянський рух обняв Бірчанщину, але також пішла праця у сільсько-господарськiм і кооперативнiм напрямку. В Бірчі основано гурток „Сільський Господар“,

який, по основанню таких гуртків по селах, переведено на Філію. Головою Філії був вибраний о. Іван Лебедович, а заступником голови о. Олексій Білик, парох Березки. Філія „Сільський Господар“ спровадила на якийсь час фахового інженера-агронома, який їздив по селах, ґрунтував гуртки, переводив дослідні поля, давав фахові господарські реферати, словом дбав про піднесення сільсько-господарського рівня рільників.

Рівночасно з сільсько-господарською працею розвивалася також і кооперація — споживча і молочарська „Масло-союз“. Обидві кооперативи були засновані в Бірчі і по селах. Рушійми і провідниками цього руху були майже всюди священики. Згадаю тут такого ентузіаста кооперативного руху, в якого парохії було кілька споживчих і молочарських кооператив, о. Михайла Заворотюка, тоді пароха в Явірнику Руськiм, який велику частину праці посвячував кооперативам та збудував гарну стилеву дерев'яну церкву в дочерній громаді — Жаготині. Перенесений відтак на парохію біля Ярославля, ув'язнений під час першої інвазії большевиками, загинув у тюрмі.

Не занедбано також і допомогти українському приватному шкільництву. Для цього засновано, бодай по більших і свідоміших громадах гуртки „Рідна Школа“, а в Бірчі Районовий Гурток „Рідна Школа“, якого я був головою.

До часів I-ої світової війни в Бірчанщині було всього одинадцять однокласових шкіл. За часів польської окупації не стало ніже однісінької української школи. Їх перемінено на польські, або т. зв. утравістичні, в яких, якщо учителями були Поляки, були польськими. Учителів Українців було всього одинадцять в цілій окрузі.

В цьому часі в Бірчанщині були такі українські учительські сили: В Ліщаві Горішній, Кренти (подружжя); в Брижаві, Дацкови (подружжя); в Жаготині, Марія Гасько; в Лімній, Наталка Сабарай; в Рудаві, Стефанія Весоловська, замужня відтак Бачко, перенесена останньо до Бірчі, єдина Українка на 5 шкіл та в Березці, Марія Ольшанська, замужня Козій.

Не залишено об'єктом і праці над піднесенням релігійного і культурного рівня жіноцтва. По всіх парохіях були основані релігійні товариства „Апостольства Молитви“.

Кожного місяця відбувалися сходини, на яких пояснювано місячні намірення і обговорювано біжучі актуальні справи та релігійні і парохіяльні потреби. Крім цього на таких сходинах виголошувалося реферати на різні теми, як от гігієна, городництво, молочарство, виховання дітей, словом, про справи, які відносилися до жіночого круга діяння. Довгими осінніми і зимовими вечорами збирали подруги священників дівчат і молодих жінок у Народних Домах, або таки на приходствах, вчили їх вишивати, співати релігійних і народних пісень, культурної поведінки та жіночого господарства. Щоб не бути голословним, наведу кілька прикладів; в селі Ісканія, над самим Сяном, бл. п. Зиновія Гукова заснувала жіноче т-во „Союз Українок“, уряджувала куховарські курси, плекання ярини, дробу, шиття і т. п. В церкві замаяли вишивані хоругви і престоли вкриті були вишиваними обрусами. Замість міської тандити, дівчата і хлопці прибрались у вишивані сорочки. З вулиці щезли сороміцькі пісні, а на їх місце залунала гарна народня пісня. Приємно було бути в церкві та послухати, як до Всевишнього неслась пісня-молитва не тільки старших але і молоді, під час ранішніх і вечірніх Богослужб. Під час забав у читальні, під оком старших, була культурна поведінка. Подібну працю виконували в Березці Марія Біликова, а Марія Федеркевичева в Ліцаві Горішній і інші.

До найважчих, для розвязки проблем у самій Бірчі, була будова церкви. Вже попередній парох робив перед І-ою світовою війною приготування до будови храму. Були зібрані фонди бодай на половину будови і приготовані вже навіть і деякі матеріяли. Під час війни все те пропало. Гроші втратили цілковито вартість, а матеріяли для будови розтягнули на напругу доріг. На будову церкви не застав я ні одного сотика в касі, ні матеріялів; пропали теж пляни будови. Я стрінувся з великою зневірою. В самому місті не було і відповідної площі під будову нової церкви. Єдина площа, що була в тому часі до нашого розпорядження була, як виявилось, давнє корито ріки, над рікою Ступницею. Прийшлося пробивати фундаменти п'ять до шість метрів углиб, щоб дістатись до твердого ґрунту. Вола з теперішнього корита ріки стала підпливати сподом до викопаних ровів, що їх ми мусіли вкрити залізо-бетоновою лавою, яка

пожерла п'ять вагонів цементу, що його треба було спроваджувати з Перемишля — тридцять кілометрів — кінними підводами. В околиці не було цегельні. Побудовано спеціальні польові цегельні, для яких приходилося доставляти дерево з лісів, а відтак і саму цеглу на площу будови мізерними кінними підводами. Всі ці праці і нагляд над будовою церкви були під безпосереднім наглядом священника і його журбою.

Дня 21 вересня 1925 р. відбулось торжество посвячення оснєв-фундаментів будови нової церкви. Посвячення

Церква в Бірчі

довершив сам перемиський Владика Преосв. Кир Йосафат Коциловський. Це мало бути величне торжество для цілої Бірчанщини. Все було як слід zorganizоване, щоб при цій нагоді, при великому здвизі народу, зібрати децю фондів на будову церкви. Та в день самого свята пустився рясний дощ а під час свячення фундаментів лив як з цебра. З такими і різними іншими перепонами стрічався я під час будови церкви. Пляни будови виконав інж. Євген Нагірний зі Львова. Церква довга і широка на тридцять і два метри, а висота її сягає тридцять шість метрів, візантійського

стилю. Будова тягнулася серед дуже тяжких обставин, від 1924 до 1939 р. В 1939 р. положений був на головній бані дах залізної конструкції. Ці праці виконала Кооператива Інженерських Робіт (КИР), зі Львова. Кошти будови обчислені були на сто п'ятдесят тисяч польських злотих, тоді, коли за сто кілограмів жита платилося п'ять злотих. Будова тяглась так довго тому, що кожного року старався я підтягнути кілька метрів муру згору через літо, а в зимі знову збирав фонди на даліше ведення будови. До 1939 р. було вже сплачено на будову церкви сто п'ятнадцять тисяч злотих готівкою.

Згадую про це тому, щоб тут народжені, бодай частинно знали, скільки труду і журби, без технічних удогіднень, які ми маємо в Америці, мусів вложити священик у рідному краю, при будові знищених війною церков.

Саме перед II-ою світовою війною ясні проміння сонця вдень, а місяця вночі, відбивалися у новокритій білою бляхою куполі бірецької церкви. Налякані парохіяни, які пам'ятали ще страхіття I світової війни, прийшли до мене і просили, щоб зняти бляху, бо вона буде притягати літаки для бомбардування. З усмішкою на устах відправив я їх домів і запевнив, що Мати Божа якій посвячена ця святиня, їх оборонятиме.

З боязню, щоб будинок нової церкви не перемінено на магазин, під час першого приходу большевиків у 1939 році, побудовано провізоричний престіл, і я перенісся з служенням Богослужб до нової церкви, хоч вона не була ще викінчена і бракувало склепінь. Та доля магазину її не оминула. Поляки, по відході Німців в 1944-му році і по насильному виселенню Українців з їхніх прадідних земель, зробили в церкві магазин дерева, а тепер, як доходять вістки, хочуть її зовсім розібрати, бо, мовляв, вона на перешкоді будові мосту на ріці Ступинці і поширенню дороги.

Захоронка Сестер Служебниць Непорочного Зачаття Пречистої Діви Марії

Великим ділом для розвитку релігійного життя в самій Бірчі і околиці, а тим самим поставлення загороди в латинізаційнім і польонізаційнім поході, було оснування Захоронки Сестер Служебниць НЗПДМ.

Було це 20 вересня 1925 р. Преосв. Кир Йосафат Кошиловський прибув до Бірчі на посвячення фундаментів будови церкви. Ми довго засиділись вечором на приймній розмові з Преосвященним у товаристві о. Теодора Савойки, пароха Селиськ над Сяном та інж. Євгена Натірного. Десь коло 11-ої години вночі, а вечір був дуже приймний та місячний, Преосвященний вийшов на ганок. На горбку біля приходства стояв дім званий „стара пошта“. Преосвящен-

Захоронка СС. Служебниць Неп. Зачаття Преч. Діви Марії в Бірчі.
о. Іван Лебедович, парох; о. Василь Гриник, мол., сотрудинок.

ний запитав мене, до кого цей дім належить. Коли ж я сказав, що власник цього дому живе у Львові, тоді Преосвященний сказав: „Це було б добре місце на Захоронку. Якщо буде колись на продаж, прошу мене повідомити“.

Минуло від того часу кілька років. Одного разу, в середу, в торговий день, вертався я з науки релігії зі школи в Старій Бірчі. Вже на закруті вулиці до дому приступив до мене мій парохіянин і каже: „Егомосьць, будете мати сусіда. »Стару пошту« купує Жид, торгівець кінями — нині по полудні роблять у суді контракт“. Я випитав, хто є посередником, пішов зараз же до нього і попросив пересунути

реченець купна-продажі на кілька днів пізніше, бо я хочу цю власність купити для парохії. Тому, що посередником був наш парохіянин, судовий урядник Антін Сташук, він на це погодився. Зараз другого дня поїхав я до Перемишля до Преосв. Кир Йосафата і повідомив про можливість купна сусідньої посілости під Захоронку в Бірчі. Так, як на столі мав перед собою Преосв. Кир Йосафат п'ядесят долярів, дав їх мені і сказав: „Як будете їхати до контракту, вступіть до мене і одержите решту грошей на заплачення дому і поля“. Щоб не гаяти часу, чергового тижня, у вівторок, поїхав я до Львова. У нотаря Раставецького ми перевели контракт купна і продажі. Все це мусіло діятись дуже скоро, бо коли б довідались були про це Поляки, були б до купна не допустили.

В 1928 році приїхали до Бірчі чотири Сестри Служebníці: С. Петронеля, родом з Дрогобича, С. Мартиніяна, захоронярка, С. Кирила, до ведення господарки і наймолодша — С. Епістимія. Торжественне посвячення дому Сестер і формальне отворення Захоронки відбулось 15 квітня 1929 року. Захоронка стала справді дуже важним огнищем релігійного і національного життя не тільки для Бірчі, але також і для околиці. Тут збирались дошкільні діти кожного ранку, а шкільні — по полудні. Сестри приготувляли дітей до Св. Тайн, переводили проби до вистав, улаштовували з дітьми прогулянки, словом в Захоронці зосередилося життя і виховання нашої молоді. З вихованих при Захоронці дітей виросли відтак помічники при праці в читальнях і для Церкви. Під проводом Костя Мельника, пізнішого віята збірної промади, вони брали участь у влаштовуванні вистав, фестивалів та забав з доходом на будову церкви. До них належали численні родини Куників, Костишиних, Демковичів, Петришаків, Мельників, Голови та інші.

Криваві Зелені Свята в селі Кузьмина в 1939 р.

„Горе переможеним“ — казали давні Римляни. Наслідків цієї правди зазнавали часто Українці впродовж своєї вікової історії. Зазнає її і сьогодні наш терплячий народ. По першій світовій війні, розшматований поміж п'ять чужих держав, найтяжчої долі зазнавала найбільша частина України, яка опинилася під страшним большевицьким режимом.

Лише штучний голод, який змріяв не тільки приборкати, але і фізично винищити Українців, приніс кілька мільонів жертв, серед страшних сцен, як оповідали очевидці, які опинились на західних українських землях в роках 1939-41.

Та не солодко жилося і тим частинам українського народу, які опинились під іншими режимами. Другу, щодо величини територію українських земель, зайняла Польща. Ця наша сусідка, якої девізою все було іти на „зніщене Русі“ переводила також в цьому самому напрямку свою місію. Позбавлювання Українців їх рідного шкільництва, недопускання наших людей до урядів, засилання українського учительства на захід, на Мазури, економічна руїна селянства, через невідповідну господарку, колонізація українських земель Поляками, заборона продавати землю, під час парцеляції ґрунтів великої посілости, Українцям селянам, славна пацифікація, під час якої знищено багато українських кооперативів і культурно-освітніх інституцій та тяжко скарано, включно до смерті, нашу інтелігенцію, священників і свідоме селянство — це ті „блага“, які треба було перенести, а які були наслідком пропри наших визвольних змагань.

На жаль, у цьому поході на нищення українських надбань, велику ролю грало шовіністичне польське духовенство. Воно старалось всіми способами, при допомозі польської адміністрації і поліційних чинників, перетягати на римо-католицький обряд наших вірних, що в тамошніх відносинах було рівнозначне з утратою української національності.

В перемиській окрузі один із польських священників, Мйодовський, затіяв іншу штучку. Він створив „Звйонзек Шляхти Загродовой“ і вештався по селах Перемищини, Добромильщини і Бірчанщини, закладав станиці і різними обіцянками і подарунками деморалізував нарід, щоб приєднати до шляхти, а тим самим перетягати на латинство і польщити. В цьому ділі йому помагали місцеві польські чинники, що їх насаджувала Польща по наших селах. Поліція слідила докладно всі прояви життя, навіть приватні товариські сходини. Пригадую собі, як 21 листопада 1937 чи 1938 року, в день іменин д-ра Михайла Ільницького, адвоката в Бірчі, під час вечері, під вікном кімнати, де від-

бувалась гостина, сидів на дворі польський поліцай і підслухував розмову гостей. Чимраз ближче до II-ої світової війни умовини ставали щораз прикріші. В 1939 р. Поляки почали забирати насильно українські католицькі церкви. Не було тайною, що по селах, де було мішане населення — Українці і Поляки — а де не було польських костелів, Поляки вишукували по наших церквах, чи нема де якогось латинського напису, або польської гробниці, щоб висунути претенсії до перебрання української церкви.

Першу пробу в Бірчанщині зроблено в селі Кузьмина. Село це було положене при гостинці що провадив із Сянока до Перемишля. На роздоріжжі гостинця і дороги, яка вела в сторону сіл Ростоки, відпустової місцевости з чудотворною іконою Матері Божої, і Тростянця була побудована дерев'яна церква, а біля неї малий мурований костел. Вірні латинського обряду, себто Поляки, належали до парохії в Тираві Волоській, а Українці належали спочатку до парохії в Ліщаві Горішній, а перед II. світовою війною приділено їх до парохії Креців, де парохом був о. Микола Добрянський.

Д-р Степан Я. Навроцький, посол до польського сойму із 48-ої виборчої округи: Перемишль, Ярослав, Яворів, який з доручення Українського Соймового Клубу провірявав справу Кузьмини, пише в „Українських Вістях“ (Едмонтон, Канада, ч. 20, 19 травня 1958) під наголовком „Кривавий Зеленосвяточний Понеділок“ так: „На підставі перевірених у збірнику церковних грамот громади Кузьмина, я тоді докладно описав її для евентуальної інтерпеляції в соймі. Документ цей зберігся у мене і досі. Тут подаю його: »В 1807 році дідиш Кузьмини, Адам Ковальскі, одружений зі сиротою по греко-католицькому священику, розпочав будову польського костела в Кузьміні, що в тому часі мала більшість польського населення, та по виведенні стін даремне чекав обіцяної матеріальної допомоги від своїх польських парохіян. Посварившись з »косцьельним« комітетом, звернувся він до греко-католицького пароха в Тираві Волоській з пропозицією, щоб матеріальними засобами парохіян Тираві і української меншини в Кузьміні докінчити будівлю Божого дому, вже як церкви. Зобов'язався при тому площу враз з будівлею заінтабулювати на парохію

в Кузьміні, як дочерню церкву парохії Тираві Волоської. Дійшло до згоди, будівлю докінчено і посвячено як церкву, а п. Ковальскі, додержуючи слова, записав площу враз з церковною будівлею на власність греко-католицької парохії. Це сталось дня 17 лютого 1809 року«.

З того часу минуло понад 130 років. Ситуація в Кузьміні впродовж цих літ радикально змінилася. Багато Поляків подружились в українських родині і полюбили наш обряд. Так більшість перемінилася у меншість. На рік перед пацифікацією Українці творили 65-70% населення Кузьмини“.

Не берусь цього останнього твердження д-ра Ст. Я. Навроцького ані оспорювати, ані квестіонувати, бо це не є ціллю цих споминів. Хочу тільки зазначити, що сама назва „Кузьмина“ вказує на українське походження цієї оселі. Церква в Кузьміні була випосажена ґрунтовими парохіяльними посілками, що вказувало б, що там була давніше, як по всіх селах, греко-католицька парохія. Значить, Кузьмина мусіла мати українське, греко-католицьке населення, а Поляки або зайшлий, або переведений на польське елемент. Польська влада, по першій світовій подбала про те, щоб Кузьміні надати чисто польський характер. Школа була з польською викладовою мовою. Кузьмина була осідком збірної громади, тим самим осідком польського „вуйта“ і державної поліції — но й з польським, шовіністичним, двором. Ці чинники старалися здушити все, що українське і тому організаційна праця з нашої сторони була там дуже утруднена. Сіллю в оці Полякам була там українська католицька церква, до якої служити Богослуження доїздив із Крецова о. Микола Добрянський і держав населення при своїй Церкві і національності. Ці чинники постановили знищити цю твердиню українства. Назустріч цьому пішов польський парох з Тираві. В підступний спосіб вимантив церковні ключі від паламаря та двох старших братів, щоб відслужити травневе Богослуження й, після Богослуження, ключів їм вже не віддав, кажучи: „Забирайтеся з нашого косцьола, забирайте свої речі, бо їх повикидаємо. Косцьол наш, досить вашого »сьвентокрадзтва«. Так і сталось. На Зелені Свята, 28 травня 1939 р. о. Микола Добрянський, парох, вибрався з процесією з Крецова до Кузьмини, щоб

там відслужити Богослуження, та до церкви дістатися не міг. Входу до церкви берегли озброєні „стшельці“, а церковні речі були порозкидані. Вістка про це розійшлася скоро по сусідніх селах і дійшла аж до околиць Перемищини.

Насильне забрання церкви в Кузьмині викликало сильну реакцію серед населення. Впродовж одної ночі змобілізувалась молодь дооколичних сіл для оборони нашої церкви. Під проводом бувшого булавного УГА Скреготи, з Перемищини, заатакувала „стшельців“, які оберігали кузьминську церкву. Вивязалась боротьба, яка тривала від рана аж до полудня. Около 3-тньої години по полудні „стшельці“ одержали підмогу з Хирова, Добромиля, а також зі Львова, приїхали два повні автобуси військової поліції. Українська молодь, не маючи зброї, встоятись не могла. У висліді цієї боротьби було убитих двох Українців, а по стороні „стшельців“ один убитий і чотирьох ранених, у цьому один важко.

Військова поліція почала пацифікацію безборонного населення. Українське населення Кузьмини розбіглося по полях. Поліція кинулась по хатах, витягала німічних жінок і дітей, переслухувала і била гумовими палицями. Мужчин, коли зловила на місцях сховку, тяжко побивала. До Бірчі прибігли до мене післанці, однак мене не застали, бо саме тоді я мав Богослуження в селі Котів. Зголосились вони в адвокатській канцелярії д-ра Михайла Ільницького, якого в неприсутності заступав його конципієнт, д-р Микола Кебуз. Він віднісся з цією справою до д-ра Степана Я. Навроцького, адвоката в Перемишлі, українського посла до союму в Варшаві.

Д-р С. Я. Навроцький пише про ці події так: „Ідемо до спацифікованого села. За таких обставин довелося нам їхати в Кузьмину. Другого дня (30 травня) около 10-ої години ранку ми виїхали з Бірчі, одержавши від місцевого лікаря д-ра Козія заповнення, що по скінченні ординації та замовлених лікарських відвідинах одного важко хворого пацієнта, він приїде за нами для переведення лікарських оглядин, які поточно називались з латинська „Візум Репетум“. Це було потрібне для внесення судових позвів (карних донесень) за тілесне ушкодження та як матеріал для інтерпеляції в соймі.

„Був чудовий літній ранок, звідкілясь було чути дзвони, на шляху було тихо і пусто. Ми переживали щойно почуте, збирав нас гнів та журба, чи супроти такої нахабності чинників »спокою і порядку« властяться нам спинити дальше насилля в нещасному селі.

„Та згодом краса дня полонила нас і нам віритися не хотіло, що там, куди ми їдемо, побачимо кров і почуємо плач. Коли ми вже наближались до Кузьмини, виглянула з-поміж жита чиясь голова і сховалась. Ми привітно махали руками і кликали до себе. Постать наблизилась, впала навколішки і заголосила: »Ви, пани, може комісія? Їдете в Кузьмину? А може, ви доктори, подивіться, як мені плечі побили, що нібито я, паламар, намовляв хлопців до бійки«. Рівночасно скидав сорочку, показуючи жахливо збитий лівий бік плечей, весь темносиною барви. Ми потішили старика, як могли, казали йому ждати д-ра Козія, якого він знав, і присілися до нього. Ми записали його ім'я і привіще »Василь Оленчук« і без слів пустилися далше.

Розмови з „владзою“

„При вїзді до села, біля фільварку, вийшов озброєний автоматом кремезний поліцист і казав нам показати довідки. Побачивши мою посольську легітимачію, він свиснув свиставкою після чого до нас підійшов підстаршина. Розглядав нас іронічним поглядом і злобно заговорив: »Пане посьле, шкода труда, юж по вишесткем. Витшепалісьми трохен молодйцуф, я мислен, же чегось сен дзісйй научілі«. При тому злобно підсміхався. Коли я все ж таки спокійно (хоч мене трясця трясла) та рішуче домагався запровадити мене до їх команданта, він велів нам залишити фіру намісці, фірманові і п. К. злізти і ждати коло воза, а мене повів до села стежками. Запровадив мене до промадського уряду, де зголосив мене командантові в ранзі майора. Він, як я дізнався пізніше, звався Ольпінський. (Півтори року після цього Німці опублікували список польських офіцерів, убитих в Катині, і в цьому списку було прізвище майора Ольпінського.) Він поведився досить чемно, просив сідати та частував цигаретками. Був збентежений. Переконавав мене, щоб я не приступаю до якої небудь акції розпитів чи дохождень перед відїздом його екіпи, бо »може биць зьле, може

биць нещенсьє, хлопци сон всьцеклі, бо в ноци жуцано каменями на стуйкі і розбіто гловен едному». Коли я розповів йому про ароганцію підстаршини під час контролі біля фільварку, він зареагував: »А відзі пан, а відзі пан!« У такому становищі я попросив його получить мене телефонічно зі старостою в Добромилі, що він і зробив. Староста дуже облесно привітав мене і вспів висказати свій жаль, що »пан посел Тарнавскі так поважне захоровал« і почав мене переконувати, що краще заждати до відїзду поліції. Але коли я настоював, що мене не можна здержувати від виконування мого права, що випливає з конституції та що я вже зголосив мою поїздку президії української парламентарної репрезентації, він уступив, та просив передати слухавку майорові Ольпінському.

По довшій розмові, майор відставляючи слухавку на вилки, сказав неначе вдоволений: »Но то едзєми, пане посьє, за годзіне, а пану радзе до того часу не показиваць сен хлопцам на очі«. На мою увагу, що його „хлопци“ можуть зробити якусь пакість моїм товаришам їзди п. К. та фірманові, він сказав: »Ага, може пан ма рацієн«. Наказав негайно спровадити фіру під громадський уряд та, чємно попрощавши мене, скоро відїшов“.

Записуємо все

„Через яких 15 хвилин зявились у мене два мої сопутники. Обидва були схвильовані, бо по дорозі з-поза поліційного автобуса впало на них кілька каменів. На щастя не влучили їх, але один із них покалічив коня коло гриви. Словам »кабанє, холери« — не було кінця, коли вони переїжджали коло першого автобуса, зверненого вже в напрямі виїзду до Добромиля. »Ми ту єще вруціми, пся крєв!«

„Ми приступили до підготовчих праць, нотуючи все те, до часу по нашій приїзді сталося. Майже за годину від моєї розмови з майором Ольпінським затуркотіли мотори і з криком та батярськими львівськими піснями на цілу губу, відїхали »хлопци« в напрямі на Добромиль.

„В кілька хвилин пізніше, як на знак магічної палички, повилазили звідкись жінки, коло 20, і давай голосити, плакати та ламати руки. Багато з них підкасували рукави і показували синяки, деякі з них показували цілі темносині

плати збитого тіла. При тому був такий рейвах, що з трудом прийшлося їх переговорити і зясувати їм, що ми не лікарі, та що скоро сподіваємось приїзду д-ра Козія. Ждучи лікаря, ми списували прізвища побитих та нотували серед яких обставин їх побито.

„В тракті списування протоколів, надїхав д-р Козій, який приступив з готовими бланкетами до ствердження якості і натуги побиття у кожної з побитих. Наші нотатки помагали в темпі праці. Згодом почали поодинокі сходитись і мужчини. Праця ішла інтенсивно. Ми з п. К. робили окремі записки“.

„Пізно вночі, закінчивши доходження, втомлені, ми вернулися до Бірчі. Переночувавши там із п. К., я вернувся до Перемишля. Перед нашим відїздом з Бірчі ми устійнили весь зібраний матеріал. В підсумку всього ми ствердили доповняючи взаємно з деяких окремих стверджень чи спостережень, таке: Вбитими по стороні атакуючої української групи в понеділок (Зелених Свят) були бл. п. Іван Побійда з Кречкової, пов. Перемишль, та В. Каспрік з Кузьмини. Тяжко побитими в часі пацифікації львівською поліцією був Гаврило Каня з Тисової, що його приловили »стшельци«, самі побили, а »львовяки« докінчили. Він помер у шпиталі другого дня. Тяжко побитих було 9: 1 жінка, 2 підростки і 6 молодих мужчин з Кузьмини. Легше побитих було 14 жінок, 7 підростків і 7 старших людей“.

Справа насильного забрання українсько-католицької церкви в Кузьміні була першою спробою, бо за нею мало прийти забирання наших церков і у других селах. Тим часом подія у Кузьміні набрала розголосу. Появились вістки не тільки у часописах в Галичині, але закордоном — в Німеччині. Польські чинники підтягнули цю подію під ОУН, почались арештування молоді по селах, арештовано також бл. п. Скреготу і бл. п. о. М. Добрянського, пароха в Крєцові. Їх посаджено в арештах у Самборі. Переводжено слідство, а тим часом арештовані сиділи в тюрмі — аж почалась німецько-польська війна в вересні 1939 р. З арештів звільнили їх Німці. Про це звільнення оповідав мені відтак сам о. М. Добрянський так: „Німці як зайняли Самбір, отворили тюрму, нас випровадили на тюремне подвір'я, устали в ряд, а німецький майор привітав нас і звертаючись до

мене сказав: »Як Українці мають таких священників, то не можуть загинути, я вітаю Вас Всесвітній Отче!« — подав мені руку і відпустив нас додому».

Та Поляки, які бундючно заявляли: „не дами ані одного гузіка Немцю“ так панічно втікали, що залишили в Добромилі всі судові папери і їх не знищили. Коли відтак Німці віддали більшовикам західні українські землі по ріку Сян, то акта суду в Добромилі дістались в руки більшовицького НКВД. На підставі цих актів, більшовики, що вишукували українських націоналістів, арештували і о. Микола Добрянського, який, хоч походив з Улюча над самим Сяном, на другий бік Сяну не перейшов. НКВД замкнуло знову о. Добрянського в тюрму в Самборі і десь таки, мабуть, в Галичині, розстріляли.

Так з багатьма іншими, зложив жертву свого життя молодий ідейний священник в обороні своєї Церкви і народу. Подія в Кузьмині здержала було хвилю польські апетити на безправне забирання українських церков.

Церква в Кузьмині була урядово запечатана, вступ до неї був заборонений. Щойно Німці, по здобутті цих теренів, відкрили церкву, в якій о. М. Добрянський, по виході з самбірської в'язниці, при великому здиві народу, відслужив Богослуження.

Надійшов день 1-го вересня 1939 р. З радіових голюшень ми дізналися, що Німеччина виповіла Польщі війну. Німецькі війська перейшли границі Польщі. Не здаючи собі справи з того, що принесе нам ця війна, ми зраділи, що настане кінець польському пануванню. Насильне забрання церкви в Кузьмині це був лиш початок широко запланованої Поляками акції забирання українських церков у надсянській окрузі. Дальшу акцію в цьому напрямі перервала війна. Впродовж трьох тижнів не стало Польщі. Прийшли Німці. Бірча і околиця не зазнали великих воєнних пошоджень.

Та не довго призвала наша радість. На підставі умови Німців з більшовиками, Східню Галичину по ріку Сян, окупувала червона армія. Обдерті та голодні червоноармійці скрадалися до домів і просили, щоб дати їм кусник хліба. Бірча стала великим військовим табором. Було це з кінцем вересня 1939 р. В місті та в довколишніх лісах побудували

бараки для приміщення війська. По кількох днях НКВД увязнило всю українську інтелігенцію в Бірчі та відставило їх до Добромилля. Полишено лиш у спокою мене, як священника, та лікаря д-ра Івана Козія. По слідчих допитах всіх випустили на волю. Остався лише у в'язниці М. Добушовський, суддя, який там і загинув. Час більшовицької окупації був дуже важкий. Непевна була кожна ніч, бо тоді відбувались ув'язнення та вивози, серед тріскучих морозів.

В початках більшовики не зачіпали Церкви та не перешкоджали у служенні Богослужень, лиш накладали на священників непомірно високі податки, особливо в прикордонній полосі і намовляли священників до покинення священничого стану. Згодом почало НКВД кликати священників на переслухання і то в святочні дні, коли мало відбуватись Богослуження. В часі переслухань намовляли священників доносити одних на других. Нераз такі зустрічі визначували в лісі, у вечірніх годинах, як це було з о. Іваном Чолачем, парохом у Трійці, який понад тридцять разів мав являтися у різних місцях. В Брижаві якісь невідомі злочинці підпалили вночі ще не викінчений мешкальний будинок священника, а за підпал увязнили священника. Під час переслухань, вночі, священника били, але він не заломився. „Підпал тобі можемо дарувати, але ти націоналіст, ти нас ненавидиш — говорив енкаведист.“ — „Хоч ви мене бете, я вас не ненавиджу — відповів священник, — бо я священник“. По кількох днях його випустили. Священник цей ще живе.

НКВД слідило дуже докладно за діяльністю священників. Коли я проготовляв дітей до 1-го Св. Причастя, то мене покликано на збори Районового Комітету комуністичної партії, а в НКВД так мені заявили: „Хоч наша конституція признає свободу релігії, але комунізм і релігія зі собою не годяться. Тому радимо вам припинити навчання дітей релігії. Того, однак, не смієте голосити всім людям“. Науку з дітьми я таки закінчив, і відбув з ними першу св. Сповідь та Св. Причастя. Та хоч були це тяжкі переживання, час душпастирювання за більшовицьких часів належить у моєму священничому житті до найкращих спогадів. Церква все була, під час Богослужень, заповнена вірними. До Св. Тайн Покаяння голосились жінки більшовицьких командирів і по тайки просили охрестити їхніх дітей.

Одного разу комісар і начальник НКВД перевели у мене ревізію, наче б тому, чи все як слід забезпечене перед вогнем. Вкінці, в stodolі, станули зі мною на розмову, кажучи: „Батьошка, ми знаємо, що ви умний чоловік — покиньте вашу службу, а ми дамо вам зайняття і одержите хороше жалування“. — „А чи ви шанували б мене, будь ласка, скажіть мені, якщо я покинув би священство та пішов вам служити та заперечував те все, що я до цього часу голосив“ — була моя відповідь і запитання одночасно. На це мені нічого не відповіли, лиш з усмішкою перекинулись поглядами і відійшли. Було це незабаром перед тим, заки почалась німецько-большевицька війна в 1941 р. Большевики підготовляли на початок липня вивіз священників і їхніх родин.

Находились і такі, які справді остерігали. Одного разу на подвіря приходства заїхав був їздець, стрінув мене, оглянувся, чи біля нас нікого нема, і сказав: „Батьошка, я син священника. Мого батька увязнили і на моїх очах упхали у вагон та вивезли. Ми, малі діти, остались. Треба якось жити. Раджу вам, продайте все, що зможете та втікайте звідти, бо тут не залишитесь“ — і відїхав.

Половину помешкання на приходстві зареквірували. В одній кімнаті примістився політрук, одружений з Жидівкою, а в другій кімнаті — інший старшина. Якщо тільки політрук, а був він Українець, став зі мною на розмову, негайно з'являлась біля нас його дружина, щоб бути свідком нашої розмови.

В тривозі минали дні за днями. Несподівано, дня 22-го червня 1941 р., в неділю раненько, у свято Пресвятої Євхаристії, коли ми ще спали, зчинився гуркіт літаків, а відтак тріскіт машинових крісів і ручних гранат. Серед війська повсталася метушня. Я пішов до церкви, щоб приготувитись до Богослуження. Нараз прибіг до мене післанець, щоб явитися в канцелярії НКВД. Пішов я ще до свого помешкання, одягнувшись в кожух, бо вважав, що прийдеться мандрувати в незнане. При відході казав я заховати календарець „Перелом“, у якому мав я зазначені, при датах, важні події з часів УГ Армії. Тим часом мою остерогу зрозуміли так, щоб календарець спалити.

На станиці НКВД наказали мені дати парохіянам до-

ручення, щоб опустили церкву та верталися додому, не показувались на вулицях, бо може бути „движеніє войск“. Я відслужив читану Службу Божу та вернувся до хати, щасливий, що на цьому скінчилося. Другого дня ми побачили, що большевицькі війська відходять. В Бірчі запалили військові магазини, з-над Сяну просувалась прикордонна сторожа. Вкінці Бірча опустіла. Настали хвилини непевности. Щойно в четвер, під самий вечір підїхали німецькі військові стежі під Бірчу і зараз відійшли. В самій Бірчі і околиці, яка була прикордонною смугою, не було ще жертв терору. Першою жертвою жорстокого знущання впав о. Іван Кебуз, парох Макови, якого змасакрували в жахливий спосіб. Похорон його відбувся вже по приході німецьких військ. В Добромилі саліні були завалені людськими трупами.

За німецькою армією переходили валками групи української молоді, зорганізовані на військовий лад. Вони несли зі собою пропагандивну літературу і організували торжества, проголошуючи українську державність. Таке торжество відбулося незабаром й у Бірчі. В церкві я відслужив Божественну св. Літургію з відповідною наукою. По Службі Божій уставився похід в сторону Старої Бірчі, де на площі, біля гостинця, була уставлена трибуна, замаєна українськими прапорами, з якої проголошено українську державну владу та відібрано від населення заяву на послух українській владі. Та, як то часто буває, тут „радість з журбою обнялась“. Ми, що майже два роки прожили під большевицьким режимом, не припускали ніколи, щоб в такому скрутному для нашого народу положенні, на еміграції, за Сяном, міг наступити розбрат. Ми з болем дізналися про розбрат між „бандерівцями“ і „мельниківцями“.

Не довго втішались ми і проголошенням української державности. Німці прилучили Східню Галичину до „Генеральної Губернії“, відмежували нас від решти України. Представників населення Бірчанщини покликали на зібрання до Добромиля і там заявили: „Ми воюємо, а ви маєте дати нам потрібні для армії харчі і робітника. За виконання наших заряджень, ви будете відповідальні особисто“.

Та всеж таки і в цих умовах ми мали змогу відновити організоване українське культурно-освітнє, економічне та господарське життя і перейняти адміністраційну владу цілої

Бірчанської округи в українські руки. В Бірчі оснований окружний Український Допомоговий Комітет, якого я став головою. Культурно-освітній реферат перебрав д-р М. Ільницький, фінансовий д-р І. Козій, лікар, а організаційний — Лев Пришляк. По селах начальниками громад були вибрані свідомі Українці. Бургомистром міста Бірчі став Іван Ломінський. Збірну громаду в Бірчі очолив Константин Мельник, емеритований судовий урядовець, щирий Українець. Війтом збірної громади в Кузьмині був Стефан Стебельський, учитель із Самбірщини, автор спогадів „Крізь сміх заліза“ і „Зимою в бункрі“. Директором 7-класової школи в Бірчі був учитель Степан Іваник. Школа, особливо у вищих класах, поповнилась українськими дітьми з довколишніх сіл. По селах урухомлено споживчі і молочарські кооперативи, а в Бірчі поширено Районову Молочарню „Маслосоюз“ і Повітовий Союз Кооператив, через який переходили всі приділи. Головою Надзірної Ради Молочарні був о. Олексій Білик, парох Березки. Становища урядовців та працівників в кооперативах і урядах заняли молоді люди — Українці. Відновлено також товариство „Сільський Господар“. Командантом жандармерії був Іван Гарабач, укінчений гімназист, людина інтелігентна, а його заступником Іван Хома. Ціле налагодження організованого життя і адміністративної влади в Бірчанщині переведено власними місцевими силами, без помочі будь-кого з Добромиля, чи Перемишля. В цілій окрузі панував спокій і гармонійна співпраця.

До дуже трагічних подій у самій Бірчі, за часів німецької окупації, належала ліквідація Жидів. Бірча, як і всі галицькі міста, мала більшість жидівського населення. Вони провадили торгівлю, коршми, і не раз використовували не-свідомість та бідноту населення. За часів Польщі, молоде жидівське покоління сприяло комуністичній організації. Вони чекали на большевиків, та по їх приході станули до їх услуг і до праці в урядах, особливо в фінансовому відділі. Не довго однак тривало їх захоплення. Одного разу зустрічає мене їх провідник і каже: „Єгомосьць, не все золото, що ся світить“. Важкої таки долі зазнали Жиди аж після приходу Німців. Німці наклали на Жидів велику контрибуцію, skonфіскували дорогоцінності, а відтак зігнали всіх у Бірчі до бараків, відділили молодих здібних до праці і пі-

гнали пішки до Перемишля. Хто в дорозі виступив з рядів, стріляли.

Жидівський провід випровадили в ліс, на т. зв. „Камінну гірку“ і там розстріляли. По якомусь часі прибув до Бірчі відділ гестапівської охорони, в шоломах, зігнали Жидів та за рікою Ступницею, на горбку, де полишились були воєнні шанці, при гостинці між Бірчею і Старою Бірчею, устали в ровях і кожного зосібна в потилицю стріляли. Група дівчат-Жидівок, для яких не стало вже місця у тих ровях, сиділа на боці і ждала на свою чергу. Їх випровадили відтак у лісок і там постріляли.

В наслідок доносів за сприяння Жидам Німці звільнили з в'їтвства Константина Мельника, запроторили його у концентраційний табор, з якого по якомусь часі, по переведенні слідства, звільнили його. Він однак вже в'їтом збірної громади не був. На його місце назначено Івана Пашковського, який співпрацював з гестапом. Коли він раз вертався з Перемишля до Бірчі, на Ольшанській горі, до нього, до саней присілися молоді хлопці, спрямували візника в сторону Тисови і там в лісах Пашковський і його візник пропали. Гестапо назначило було велику суму грошей за викриття в'їта або винувників його схоплення однак без успіху.

Німці зайняли українські землі не тому, щоб нас зволити та створити українську державу, а тому, щоб мати для себе „лебенсraum“ і забрати в свої руки природні багатства України, перш усього лани золотистої пшениці. Українську провідну верству мала ждати доля Жидів, а робучий люд мав працювати для них, не мати змоги вчитись, хіба кінчати чотирикласову народню школу. Вже в Австрії стрічали ми господарів, які мали призначення виїхати на Україну і там відбирати від українських власників господарства і тому Німці не ліквідували колгоспів. Не диво, що серед Українців почався спротив також проти другого окупанта, який виявився в діях Української Повстанської Армії. Німці здушували безсердечно кожний прояв стремління до свободи і розстрілювали та вішали масу наших людей. Лісистий терен Бірчанщини став пригожий до дій Української Повстанської Армії. Виявилось це найбільше при відвороті німецьких військ зі сходу, по програному бою під Сталінградом, а зокрема, коли околицю Бірчанщини

большевики, по повнові повороті відступили Польщі і при насильному переселюванні українського населення на схід, на Радянську Україну. Тоді справді Бірчанщина випила повну чашу горя до самого дна, в 1947 році.

Ще під час німецької окупації зорганізували Поляки на українських землях підпільну Армію Крайову (АК), якої завданням було провокувати Німців і тероризувати Українців. Крім цього самочинні польські боївки нападали, грабували та держали Українців під терором. Воєнний фронт посувався щораз ближче зі сходу на захід. Акція польських боївок почала зростати. В Грабівниці над Сяном, жорстоко замордовано в 1944 р. о. Дмитра Німеловича, пароха, що походив з Дрогобича. Небезпечно було пройти стежками з одної місцевості до другої. Сам я одержав погрожуючі листи. Коли ж одної неділі поїхав я на закінчення дітчого садка в Рудавці, то в цьому часі підійшла польська боївка під помешкання приходства і хотіла дістатися до середини. Двері були позамикані, а перелякана служба скрилась і до хати не впустила. Ми змушені були заложити у всіх вікнах залізні ґрати і жити неначе в криміналі. Фронт підсувався щораз ближче. Гостинцем переїжджали валки німецьких військових возів а також численні утікачі, які часто у нас підночували. Щораз виразніше чути було гук гармат. Майже вся інтелігенція спустила Бірчу. Залишились ще я і лікар д-р Іван Козій. Приготовлялась до відходу вже і місцева українська міліція. Зі сторони Перемишля щораз виразніше було чути салви московських „катюш“. Тоді то прийшов до моєї рідні ветеринарний лікар д-р Заяць і заявив, що я, як голова Окружного Українського Допомогового Комітету, повинен негайно опустити Бірчу та виїхати. Д-р М. Ільницький, адвокат, подався на сусідні села, бо думав, що так як у 1939 р. пересунеться фронт і він зможе спокійно вернутися додів. Та цим разом дуже пере числився. Його арештувала згодом польська поліція, завела у Войткову і там серед страшних знущань, замордувала. Рівночасно з ним замучили Марію Кунік, замужню Гах. Одного з мучителів, Скrentковського з Ліщави Долішньої, наші Упісти зловили, казали показати собі могилу замучених, відкопали і списали протокол. В 1947 р. один член УПА, який саме зловив названого мучителя, прибув з рей-

дом до табору втікачів у Міттенвальді, Німеччина, і про все розказав. Ці самі, які мучили д-ра Ільницького, висказувалися: „Ще хцелібисьми достаць в ренце Лебедовіча“. Інженера мірничого Михайла Ольхового з Бірчі мали Поляки убити в Котові.

Перший зорганізований напад з масовим мордом Українців перевели Поляки на село Павлокому, над самим Сяном.

Село Павлокома положене над рікою Сяном, окружене польськими селами, заховалось майже повністю українською оселею. Щойно по Першій світовій війні, при парцеляції поміщицьких земель, збільшився там польський елемент. Вже за часів першої большевицької та німецької окупації нападали Поляки на Павлокомців, рабували та убивали. Дня 14 жовтня 1944 р. убили пострілами Миколу Левицького, ідейного вчителя, організатора Павлокоми, в його помешканні. Дня 3 березня 1945 р. перевели Поляки зорганізований напад на село. О годині 4-тій рано, коли люди ще спочивали, окружили польські банди з доколичних сіл село Павлокому й зі всіх сторін увійшли в село. По дорозі били, убивали і зганяли людей до церкви. Провід вели місцеві Поляки, які показували дома, де живуть Українці. В церкві сортували людей. На бік усталили вагітних жінок і з малими дітьми, до чотирьох літ. Всіх інших погнали на цвинтар двійками й по дорозі немилосердно били. Одному із них, Іванові Карпі, вирізали на грудях хрест. Долівка церкви зросилась кровю мучеників. До священика, який благословив людей Найсвятішими Тайнами кричали: „Жуць то, бо нам і тобе тего юж не тшеба“. На цвинтарі уставляли людей над викопаними в ночі ровами й стріляли, а місцеві Поляки їх зараз закопували. Відтак випроводили з церкви священика о. Володимира Лемця, пароха, побили його біля церкви колами і ціпами, вкінці заволокли на цвинтар і там застрілили. Мати, дружина й діти священика сиділи в церкві на ступнях перед престолом. Труп помордованих по селі валялися на землі до 28 квітня 1945 р. Замордованих було 324 осіб. Українське населення Павлокоми щезло з обличчя землі. Тих, що залишились в живих, переважно жінок і дітей до чотирьох літ, таки з церкви погнали зі села. Хто не мав сили йти, того в дорозі стріляли. Це все не перешко-

дило польському священикові з Дилягови і його парохіянам робити старання віддати їм церкву в Павлокомі до їх ужитку. Церковна влада однак на це не погодилась.

Другий з черги, а перший у Бірчанщині напад, повели Поляки з-за Сяну, з масовими мордами, на село Березку, віддалену біля десять кілометрів від Бірчі. Про цю подію згадує о. Дмитро Савка, завідаєль парохії Бірча, так („Свобода“, 2 і 3 травня 1959, ч. 83 і 84, „Великдень в лісах Бірчанщини“): „Заряджую в 5-му тижні Великого Посту тижневі Великопосні Реколекції. Церква вщерть наповнена. Майже вся Бірчанщина бере численну участь в реколекціях... В лятницю, після св. Літургії, заряджую св. Сповідь. Сповідують о. Теодор Савка з Брижави, о. Олексій Білик з Березки, двох польських, римо-кат. священиків і я. По вечері відходять польські священики домів, а по о. Білика приїжджає з Березки його пані-матка. Не хочу їх пустити в ночі до Березки, бо знаю, що в дома не ночують, лиш по парохіянах, немов передчуваючи трагедію, що їх стріне другої днини, в суботу вранці. Памятної суботи, вранці, десь біля 5-ої години чуємо з о. Теодором Савкою трахкотіння кулеметів і раптові зриви гранат. Скоренько зриваємось з ліжок і спішимо до церкви. Біля церкви застаємо просто «кінець світа». Довкола церкви повно людей з клунками, возами, коровами, а в церкві повно жінок з маленькими дітьми, що голосять і моляться. Польська банда напала з-за Сяну на село Березку й околицю. В самій Березці вимордувала згадана банда понад 200 людей, о. Олексія Білика зарубали сокирою чи убили колом, а його дружину застрілили. Люди по Св. Причастю виходять з дітьми з церкви і скриваються в поближких лісах“.

Такий напад відбувся також на село Ісканю. В Бахові замордували Поляки пароха о. Анатолія Сембратовича, в Липі родину дяка Мирона Голови, а в Ліщаві Горішній цілу численну родину дяка Михайла Найдуха та родину учителя Степана Крента. Його самого провадили до села Ліщави Долішньої, по дорозі поламали руки й ноги та кинули в горючий будинок. З окликом: „Я гину за Україну — згорів в огні. Отець Ігнатій Федеркевич, виселений на Схід, був ув'язнений більшовиками й засланий на Сибір в 1947 р., звідки повернувся і 28 жовтня 1963 р. по-

мер в Самбірщині. В Явірнику Руським населення скривалося у викопаних ямах і там хоронило своє добро. Довкруги села виставляли сторожу. Кілька разів польські боївки старалися вдертися у село, та населення їх відбивало. Одного разу прийшли вони більшою силою, перед якою не можна було встоятись. Почались побої, вбивства, пожежі. Вкінці стали вдиратися до церкви. На порозі заступив їх дорогу о. Михайло Волошин, парох, з окликом: „Хіба по моєму трупі ввійдете до церкви!“ Боївкарі побили важко священика, відсунули його набік, бо думали, що вже неживий, ввійшли до церкви, отворили кивот, порозкидали Св. Тайни по долівці, а їх командант виніс чашу на двір, наляв до неї горівки і пив на честь Сталіна. Відтак боївкарі квітами з процесійних образів замаїли коні, фелонами їх застелили, а на шії вложили епітрахилі і так робили процесію по селі. В наслідок побоїв о. М. Волошин помер.

Большевицько-німецький фронт пересунувся даліше. В містечках і польських селах створилися сильні боївки. До них долучилися большевицькі партизани, вислані на те, щоб спільно нападати на українські села, вязнити інтелігенцію та молодь і їх фізично винищувати. Вони катували жінок, дітей, старців, грабували майно та вивозили у свої села. До таких місцевостей належали Бірча, Ліщави Долішня, Кузьмина, Делягова, Борівниця, одним словом місцевості з перевагою польського населення. Борівниця, село окружене довкруги лісами, в долині, одержало зброю від польського війська в 1939 році. У тому селі роззброївся цілий польський полк. Вони то стягнули також багато зброї з наших сіл, зорганізували боївку з тріста боївкарів, боївку АК 30 чоловік і МО 70 чоловік. Майже кожного ранку нападали вони на українські села, убивали молодих хлопців, катували дівчат, забирали майно і везли у своє село. Цілою їх акцією проводив большевицький партизан Слепий.

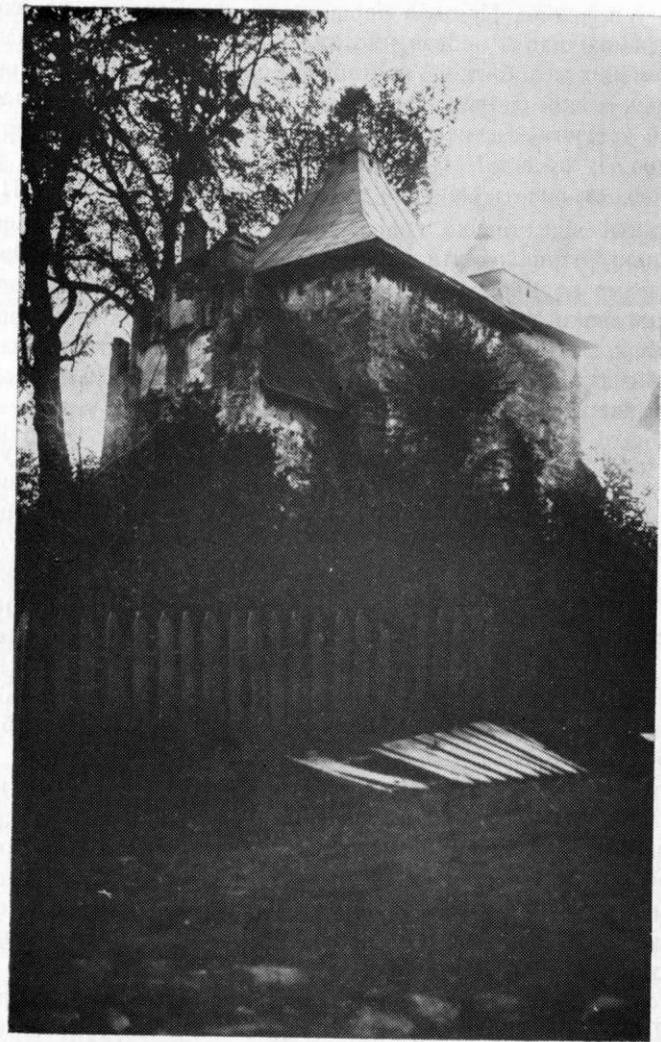
На це все не могло бездільно дивитися українське село. Воно починає творити самооборону. В цьому ділі назустріч населенню ідуть члени Української Повстанчої Армії. Вони збирають молодь, вишколюють їх в партизанці. В лісах будують підземні схоронища — бункри, приміщення для шпиталів, обзнайомлюють молодь з різними родами зброї, стягають амуніцію і зброю. Хлопці по селах мають налад-

нувати стійки і нічні варти. Вечором сходяться на вишкіл, а на день розходяться до своєї праці по хатах. На випадок тривоги мають зійтися на умовлене місце. Щораз більше молоді горнеться в ряди УПА. Кожний хоче мати зброю. Підпільне життя поживалося. Дівчата мають заопікуватися раненими, вести розвідку та остерігати коли ворог заходить у село. Вони перуть та латають білизну і постачають харчування.

З поживаленням підпільного життя, ворог почав монтувати мережу сексотів, насилати на села розвідників та висилати енкаведистів. Вони приходили з різними справами, ніби шукали коней, купували корови, начебто верталися з фронту, чи з тюрми. Большевики в цьому ділі знамениті спеці. Проти УПА висилали відділи війська. Почалися завзяті бої. Один з більших боїв відбувся між Ліщавою Горішньою, а Лімною. Большевикам помагали польські боївки. Про ці події надруковано в книжці одного з учасників цього бою, Степана Хріна, „Крізь сміх заліза“, тому про них обширніше згадувати тут не буду. З важніших завдань, що його довершила УПА, була ліквідація військово укріпленого гнізда нападів на українське населення — Борівниці, дня 20 квітня 1945 року. Всі довколишні українські села вийшли після цього бою на поля з процесіями, хорутвами і хрестами, та дякували Богові, що звільнив їх від цього гнізда терору. Розгром найсильнішої польської терористичної і грабіжницької боївки Бірчанщини викликав переполох серед шовіністичних польських елементів. Польське військо, що прибуло на другий день на місце бою, забрало все населення Борівниці зі собою.

По розпромі польських боївок у Грозьовій, Добрій, Борівниці, Ліщаві, простір над Сяном був звільнений з-під польської контролю. Тут створилась „Повстанська Республіка“. Наслідок був такий, що польська АК (Армія Крайова) змушена була увійти з УПА в переговори, в яких польське підпілля одержало дозвіл переходити, під наглядом, українську територію. Про ці відносини, які панували в тому часі також в Бірчанщині, довідуємось зі згаданої вже статті „Великдень в Лісах Бірчанщини“:

„У Велику Суботу 1945 р., в 8 годині рано вже їду святити паски й »прочія сніди« яких ще не зрабували По-

Церква в Посаді Риботицькій, яка була оборонною баштою за часів нападів Татар.

ляки у парохіян. Прямує перш усього до Березки, до якої досі неможливо й небезпечно було дістатися, щоб відвідати знедолених недобитків Українців і бодай запечатати спільну могилу, в якій спочив вічним сном о. Олексій Білик, бірчанський заступник декана, зі своїми 200 парохіянами й дружиною. І, о диво! За який може один-два кілометри за Бірчою, зустрічають мене по обох боках дороги вояки УПА. Озброєні від стіп до голови у кулемети, автомати-фінки німецькі ручні гранати й маленькі польові гарматки. Приїжджаємо до Березки. Біля церкви повно людей з околиць і повстанців. Кріси повстанців стоять у церковній загороді в кізлах. Заходжу до церкви і витягаю з-під престола Кивот з Найсвятішими Тайнами й Плащеницю, яку люди сховали перед зневагою і знищенням польської банди.

„Починаємо Воскресну Утреню з обходом довкруги церкви. На »Христос Воскрес« гримлять кулемети і рушници українських повстанців. Під час обходу хрест, патерицю, хоругви несуть повстанці, а Плащеницю чотирьох сідоглавих стариків. По св. Богослуженню слідує благословення брашен. Найперше запрошують мене повстанці посвятити їм паску, яку мають на спеціально приготованому столі біля церкви. Потім свячу паски всім вірним. Після посвячення пасок починається під церквою справжній український Великдень серед радощів і сліз. Усі цілуються і обіймаються й бажають собі усього кращого й засідають за столи та діляться свяченим яйцем. До мене підходить командир відділу частини й цілується зі мною, ділиться свяченим яйцем, а потому виголошує побажання Українському Народові на Посянні на Закерзонні і на всій Україні суцього та бажає пережити йому недолю й діждатись скорого Воскресення України. По закінченні урядової частини, відїжджаю святити паски до Волі Корінецької, Рудавки й до Котова. Всюди так само, як в Березці. Вертаючись вечором до Бірчі, повстанці заручили мені, що на Воскресіння буде обсаджена Бірча повстанцями у віддалі одного кілометра. І якщо б на Великдень рано почули повстанці бодай один стріл у Бірчі, то негайно вмашерують до міста для охорони парохіян“.

„Воскресну Утреню на Великдень 1945 р. служив я в Бірчі в 6-тій годині ранку з уваги на безпеку парохіян.

Церква була битком набита й переповнена парохіянами й вірними з близьких околиць. Навіть з Березки поприходили люди. Свячення пасок і усі Богослуження в Бірчі минули на Великдень спокійно. У Світлий Понеділок служив я св. Богослуження в Рудавці, а у Світлий Вівторок в Котові. І в Рудавці, і в Котові тьма-тьменна народу й повстанців і в церкві, і під церквою. Під церквою, в церковній загороді стоять кріси повстанців в кізлах, під час обходу церкви хоругви й образи несли тільки повстанці. По св. Богослуженні під церквою знову справжній український Великдень з парохіянами і повстанцями при обильно накритих столах з промовами командирів, повстанців, парохіян. Командири читали під церквою, на підвищенні, спеціальне Звернення Української Повстанської Армії з приводу Великодніх свят, в яких закликали український нарід до витривалости на місцях і до боротьби з польським і московським окупантом України, та висказували віру у воскресення України, від гір Карпат і зворів Бескиду на заході, до річки Дону на сході, і від болот Прип'яті на півночі до Чорного моря на півдні. По закінченні Великодніх празнувань у Рудавці й Котові служив я Панахиди за поляглих героїв-повстанців і посвячував їх могили... За Божою поміччю я ще видержав на стійці душпастиря до Томиної Неділі 1945 року. А відтак подався я до Крайної, а потім по звязку УПА опинився в рідних Княжичах, бо ціла Перемищина була сильно обсаджена УПА й сюди польське військо не мало доступу. До Бірчі я вже не вернувся. Теж і польські священики, по нападі на Березку, покинули Бірчу і до Бірчі вже не вернулися“. Капеляном частин УПА, які діяли в околицях Бірчанщини був о. Василь Шевчук, парох з Пяткови Руської, знаний під псевдонімом „Кадило“. Він подався відтак з рейдом УП-істів на захід. На Словаччині захворів. Вичерпаний зі сил, остався в одного словацького священика. Звіттам забрала його словацька поліція і на підставі договору з 1947 р. передала Полякам, які відставили о. В. Шевчука до тюрми в Ряшеві, де було багато в'язнів. Неначе оселдців наладували Поляки в'язнями шіснадцять авт і вивезли їх до тюрми біля Гданська. Отця Василя Шевчука мали з іншими засудити на смерть і повісити.

Завершенням страждань Бірчанщини було приділення

її до повоєнної „людової“ Польщі і насильне виселення українського населення з його прадідних земель в 1947 р. Колись, в 1667-му році, угодою в Андрусові Москва поділилася з Польщею українськими землями. Та в тому часі автохтонне населення залишилось на своїх місцях. В часах татарських нападів на Україну люди хоронились по лісах, та відтак вертались на свої місця. В найновіших часах Москва не тільки прорізала живий організм українського народу та великодушно відступила Польщі частину західних українських земель, разом з Лемківщиною, але і вирвала з корінням українське населення з його прадідних селищ та насильно його виселила. Змучений безнастанними нападами, грабіннями і убийствами народ, змушений був кидати рідні оселі. УПА не мала настільки сили, щоб цьому перешкодити, бо не могла спертись озброєній від стіп до голів армії Московії і Польщі. По виселенню людей з їх осель, УПА палила звичайно забудовання, щоб не дати ворогові в руки українського майна. На місце давних селищ оставали пожарища, які заростали відтак бур'янами. В лісах розмножились вовки, а по ровах валялись трупи помордованих людей, що їх розтягали голодні пси. Опустіла і сама Бірча. Вона стала, злучена зі Старою Бірчою, звичайним селом. Спалена, тільки частинно відбудувалася. По кількох літах управа Бірчі рішила відновити торги, та на них не було кому, ні чим торгувати. Стару церкву, Собор Пречистої Діви Марії, Поляки розібрали, а новий величавий храм мають намір збудувати, щоб і сліду по Українцях не було.

Та не тільки Бірчанщина, але також ціле Посяння й Лемківщина, що довгі сторіччя держувала польонізаційний напір на схід, переживали ту саму трагедію. Колишній директор української державної гімназії в Перемишлі, Степан Шах, в своїй книжці „Між Сяном і Дунайцем“ часть I., на сторони 338—340 подає список 24-ох священників, убитих Поляками, який, як самий зазначає „не є ще повний“, як також на сторони 341 спис місцевостей, в яких убито 3,128 (три тисячі сто двадцять вісім) осіб. Лемківщина тим виказом не є обнята.

В тижневику „Наша Мета“, Торонто, Канада, з дня 24 січня 1959 р. мгр. Володимир Бучацький під наголовком

„Священики, жертви польської ненависти“ подає таке: „В селі Карликів, коло Буківська, польські жовніри в 1945 році вбили о. Петра Мулярчика, його дружину і доньку з її п'ятилітньою донечкою. Цю останню жовнір проколов багнетом і опісля кинув на долівку. В тому ж селі інші жовніри убили двадцять вісім осіб. З поміж убитих, селянин Кушнір лишив сиротами вісім дітей.

„В Команчі польські жовніри казали о. Орестові Венгриновичеві запровадити себе до церкви. Один жовнір запитав о. Венгриновича чи вірить в Ісуса Христа, а якщо так, нехай кличе його о поміч. Жовніри побили тяжко о. Венгриновича, зняли з нього одіж, завели під дзвіницю і там дальше били. Отець Венгринович вирвався з їх рук на силу, втік за горіючу stodолу, яку підпалили. Там жовнір пробив його багнетом і вкинув до stodали, в якій скінчив життя серед страшних мук. Згинув також синок о. Венгриновича, Олесь, який прибіг рятувати батька. Молодшому синові Степанові вирізали жовніри шкіру на лиці, зв'язали руки колючим дротом і казали співати: „Ще не вмерла Україна“. На другий день приїхали польські ксьондзи з Буківська і, ніби нічого не знаючи, похоронили о. Венгриновича і сина в однім гробі.

„Той самий відділ війська ввійшов на другий день до села Завадки Морохівської і там жовніри убили около сімдесять осіб багнетами і крісами. Дітей, що сховались до песячої буди, витягнули і убили“.